

TODA AGAFA LA MALETA: EL CONTEXT INTERNACIONAL I SOCIAL ON ES VA MOURE EL VIATGER REUSENC

En primer lloc, moltes gràcies a la Diputació de Tarragona, a l'Ajuntament de Reus i a tots els organitzadors de l'Any Toda per haver pensat en mi per a obrir la celebració d'aquest any.

Ni és el moment ni sóc la persona adequada per a repassar en aquest moment la vida i els viatges d'Eduard Toda, un personatge singular i fascinant que, de ben segur, anirem descobrint al llarg d'aquests dies. Toda va ser una rara avis, una persona singular, amb una vida poc comuna a la de la majoria dels seus coetanis i, també, a la que tenim tots nosaltres, fills del segle XXI. Per tant, la temptació ben lògica i en la que caiem de quatre grapes quan analitzem aquesta mena de persones seria considerar Toda fora del seu món, un ésser que, sí va viure a cavall entre el segle XIX i el XX però va surar per sobre dels esdeveniments i del context social que dominava aquell moment.

Sento dir-ho... però no va ser així en absolut, com, de fet, no ho ha estat mai per ningú. No hi ha cap humà que no sigui fill del seu temps, per molt excèntric, genial o sublim que sigui i Toda, és clar, no en va ser una excepció, malgrat tot. Toda va ser un cul inquiet, un home que no va semblar mai satisfet del que ja sabia o del que ja havia vist, necessitava més i més, amb un neguit vital pel coneixement i l'experiència que l'apropa molt més a aquests temps actuals tan neguitosos i tan necessitats d'autenticitat, fora de la que ens dóna les pantalles dels nostres ordinadors. Però això no el fa surar per sobre del context i de la situació social, política i econòmica que van determinar aquelles dècades.

Quina era la societat per on es va moure el nostre Toda? El darrer quart del segle dinou i els primers anys del segle XX, fins a l'inici de la Primera Guerra Mundial, el 1914, el món està dominat per les grans potències europees que estan explotant, més intensament que mai, els imperis que han creat. Tots els països europeus, en menor o major mesura, en major o menor intensitat, dominen amplis territoris llunyans que exploten a conveniència de la metròpoli. Però ho estan fent d'una

manera nova, molt diferent al com ho havien fet en els segles i, fins i tot, en les dècades anteriors. En el darrer terç del segle XIX ja estem en una societat del tot diferent de l'Antic Règim, una societat en que els usos del capitalisme estan plenament establerts i on les restes de l'antiga aristocràcia han quedat del tot diluïdes dins de la nova classe dominant, la burgesia, una burgesia que en els països més poderosos té una visió per primer cop global. No hi ha cap racó del món per aquelles oligarquies que no pugui formar part de l'engranatge de producció i de poder en que estan convertint la Terra. Però el Món, des d'aquesta percepció, és un sistema de suma zero, o sigui, que el que guanya un necessàriament ho perd un altre. No hi ha expansió que no xoqui amb algú que també s'està expandint. La Terra, a finals del XIX, no s'ha acabat de conquerir encara, però les principals potències ja pensen que un dia o un altre, més aviat que tard, aquesta conquesta haurà fet que tots els espais de la Terra, fins i tot del mar, pertanyeran a algú. El problema és que el sistema capitalista que es dibuixa en aquells moments només pot sobreviure en l'expansió, és com muntar en bicicleta, si un país s'atura o reula, queda destruït.

Aquests poders que estan en aquesta carrera que, necessàriament, ha de portar a la destrucció són diversos, i no tots tenen les mateixes armes i potència. En primer lloc, està la Gran Bretanya, la gran superpotència global, el país que més països domina arreu del món, amb la flota de guerra més poderosa i amb un desenvolupament industrial del tot extraordinari que, a més, disposa de l'energia subministrada pel carbó autòcton, un dels millors del món. En segona fila, dos països europeus més, França i Alemanya, en competència pel domini continental europeu, en aquells moments ja amb un cert avantatge per part dels alemanys. Una mica més enrere, dues potències extra-europees emergents, els Estats Units i el Japó, tots dos amb mentalitat insular, encara que en el cas japonès amb una mirada molt directa a les costes de Corea i de Xina que té just al davant. I, finalment, dues potències més de peus de fang, la Rússia imperial i el nou Regne d'Itàlia, dos països tan carregats de problemes que la seva projecció internacional està del tot amenaçada per la seva feblesa interna.

És clar, també n'hi ha d'altres que tenen algun pes en el concert internacional, encara que amb moltes dificultats i, sovint, a precari. Hi ha l'Imperi Otomà, que des de fa un segle pateix derrotes o victòries bèl·liques amb resultats nefastos; hi ha el regne de Bèlgica, amb el domini de la gran colònia del Congo, a l'Àfrica Central; hi ha el regne de Portugal, que encara administra molts territoris a l'Àfrica i alguns a l'Àsia; el regne d'Holanda, amb interessos a Amèrica i Àsia; i, finalment, hi ha el regne d'Espanya, que domina amb molta dificultat Cuba i Puerto Rico, una àmplia zona del Marroc; una petita part de l'Àfrica Negra; i les Filipines.

Aquest és el panorama que enfronta al món, un món on la certesa moral d'aquestes oligarquies s'ha traspassat directament a àmplies capes de la societat, que viuen convençudes que els interessos dels que manen en el país són els seus propis interessos. I la veritat és que, en cert sentit, això és així, Per a un britànic que viu l'era victoriana, l'Imperi és una gran oportunitat i una font de riquesa que es pot veure dia a dia. Malgrat les enormes desigualtats socials, els obrers i els miners de les classes populars del Regne Unit entenen que la seva feina i els seus benestars, minso d'altra banda, van del tot lligats al domini que la reina Victòria exerceix sobre el món. L'ombra de l'Union Jack s'allargassa pels cinc continents i porta prosperitat relativa a les illes britàniques. A més, a la Gran Bretanya és on la simbiosi entre l'aristocràcia i la burgesia ha estat més profunda. El juny de 1895, per exemple, es constitueix un nou govern conservador a Londres, encapçalat per Lord Salisbury. Salisbury va ser el principal representant de la política exterior britànica durant l'època victoriana. Va estar a punt d'entrar en guerra amb França per l'anomenat incident de Fachoda, quan dues expedicions militars es van trobar de cara a Sudan del Sud amb intenció d'emparar-se el territori. També va provocar la guerra dels bōers, que portaria a l'annexió definitiva de Sudàfrica. Va obtenir Xipre després de donar suport als otomans davant de Rússia i va arribar a un acord amb l'Imperi alemany pel repartiment de moltes zones d'Àfrica. A més, va arribar a un pacte amb el Japó sobre l'Àsia i va ser el primer dirigent britànic que va tirar endavant una aliança, que encara continua, amb els Estats Units. Una visió global que volia preservar l'hegemonia britànica en el món colonitzat. Al mateix temps que feia tot això, i encara que era un enemic declarat del socialisme i de l'ateisme – que ell considerava la mateixa cosa-, no va dubtar en millorar les condicions de

vida dels treballadors britànics, precisament per la seva condició de britànics, superior, segons ell, al fet de que fossin de la classe subordinada.

Salisbury, al capdavant d'un govern farcit d'aristòcrates que, al mateix temps, eren propietaris de fàbriques, mines, bancs i companyies navilières, marcava distàncies entre els nadius del país i aquells éssers colonitzats que la Gran Bretanya governava. No hi havia problema en enfrontar-se amb altres grans potències a l'exterior –o arribar-hi a pactes si calia- i, al mateix temps, afavorir els nacionals per tal d'aproximar-los a la causa. Seguint les teories posteriors de molts pensadors marxistes, el que feia Salisbury era desviar els beneficis obtinguts de l'explotació imperialista per tal d'obtenir una certa pau social a la metròpoli.

Aquest plantejament que veiem a la Gran Bretanya del final de l'etapa victoriana no va ser molt diferent del que es podia apreciar en els altres països imperialistes, amb els matisos que es vulgui. Però, segons el poder del país o, si em permeten el joc de paraules, de la potència de la potència, aquest desviament de recursos des de les colònies a la metròpoli era més deficient o comportava un major grau de conflictivitat. El cas de França és paradigmàtic. Mentre mantenia una política colonial molt agressiva a l'Àfrica i molt intensa a l'Àsia, molts sectors de la classe mitjana se sentien cada cop més preocupats pel camí que estava emprant el país. Després de la derrota a la guerra franco-prussiana de 1870-71 i de la repressió terrible de la Comuna de París, molts francesos tenien més por de l'enemic interior que de l'exterior. Els socialistes, els anarquistes i, d'esquitllada, els jueus, es van convertir per amplis sectors de l'opinió pública francesa en els boccs expiatoris de la frustració i les pors d'aquella capa social. L'afer Dreyfuss, on un oficial jueu va ser condemnat per una suposada i del tot falsa traïció a favor d'Alemanya, va ser l'exemple més clar d'aquesta paranoia reaccionària que es va aixecar a França. Els enemics eren, de vegades francesos, de vegades europeus, però sota aquesta consideració no hi havia els colonitzats africans o asiàtics, que no arribaven a la categoria superior d'enemic.

Aquests dos exemples de les dues primeres potències colonials són prou significatius de com veien el món les classes dominants i europees d'aquell

moment, quan Eduard Toda agafa la maleta i es posa a viatjar. La visió colonial i imperial del món, però, no era exclusiva dels europeus. A l'altra banda de l'Atlàntic, els Estats Units, que acabaven de complir cent anys, mantenien un discurs anticolonial molt ferri. Durant el segle d'existència s'havien oposat, sense gaire insistència, a les aventures colonials estrangeres, especialment les britàniques. L'opinió pública nord-americana, més poderosa que enlloc del món, no tenia cap interès en la política exterior, entre d'altres coses perquè l'expansió del poder de l'Estat es produïa en les terres interiors del continent nord-americà, allò que Hollywood després va batejar com l'Oest, a seques. Però un parell d'esdeveniments i la influència d'un home canviarien el paper dels Estats Units al món i, amb ell, la manera de fer del colonialisme. A 1893, una conspiració de diversos propietaris i comerciants estatunidencs va enderrocar la reina de Hawaïi, Liliʻuokalani, i ells mateixos es van constituir com a govern de l'arxipèlag. Aquest fet va causar una gran controvèrsia als Estats Units, perquè de seguida es van aixecar veus a favor de que seria molt bo annexar-se aquell territori, mentre que molts altres pensaven que els Estats Units, que tant havien criticat als imperialistes europeus, no podien cometre el mateix error. Com s'havien atrevit aquells magnats a fer una cosa tan gruixuda com prendre el poder legítim als autòctons gràcies a una força mercenària? Doncs per dos factors, el primer, el menysteniment pels hawaiians, que no els semblaven humans de la mateixa categoria que els occidentals; i, d'altra banda, per l'aparició el març de 1887 d'un article en una revista universitària anomenat *Hawaïi i el nostre poder marítim futur*, escrit per un capità de guerra anomenat Alfred Thayer Mahan. Mahan va escriure l'article com a confirmació d'una teoria que feia anys que proclamava en cercles acadèmics i que consistia en insistir en que qualsevol potència, i molt especialment els Estats Units, si volia tenir un lloc en el món modern del segle XX que ja estava a punt d'arribar, havia de mostrar i projectar el seu poder a través del mar. Pels Estats Units era necessari assentar una base en el Pacífic i aquesta base havia d'estar dotada d'un port de primer ordre. Aquest port era el que feien servir els comerciants nord-americans, Pearl Harbour. Mahan no propugnava l'annexió de Hawaïi, però sí que afirmava que Pearl Harbour havia d'estar administrat pels Estats Units sense límits i això, de fet, portava a l'annexió del petit regne del Pacífic. Sense Hawaïi, els Estats Units no podrien tenir un paper rellevant en un dels països que els nord-americans

consideraven més atractius i amb més potencial per a ser explotat econòmicament, l'Imperi Xinès, un territori en el que pràcticament totes les altres potències ja estaven intentant quedar-se'n alguns fragments, quant més grans millor.

No està clar com hagués acabat la controvèrsia sobre Hawaïi si no hagués coincidit en el temps amb un altre conflicte: des de feia uns anys, l'aixecament a les colònies espanyoles de Cuba i de Filipines havia revifat. El tracte despòtic dels espanyols, la depredació dels recursos i la política corrupta i assassina de l'Exèrcit espanyols havia portat a una situació insostenible a les dues grans colònies de l'Imperi on, un dia llunyà, no es posava mai el sol. A Cuba hi havia algun paral·lelisme amb Hawaïi, en el sentit de que els interessos econòmics nord-americans podien estar molt interessats en que aquella illa s'independitzés sota l'empara del gegant del nord. A Filipines, en canvi, les coses no estaven tan clares. En primer lloc, la presència dels nord-americans en l'arxipèlag era molt més testimonial que en l'illa caribenya. D'altra banda, tant els militars espanyols com els insurrectes filipins eren molt més febles militarment parlant que el que passava a Cuba. La guerra de Cuba, però, va portar als nord-americans a intervenir a les Filipines i el 30 d'abril de 1898, l'estol de l'almirall Dewey va enfonsar la flota espanyola a Manila i va prendre la ciutat. Maham i els seus partidaris es van sentir cofois, però ben aviat va sorgir la gran pregunta que ningú no s'havia fet fins aleshores: I ara, què? Els nord-americans es van trobar a les mans tres territoris diferents que trencaven amb la doctrina que s'havien imposat en les relacions internacionals. A tots tres se'ls hi va donar solucions diferents: Hawaïi, que havia de servir de portaavions per la penetració en el Pacífic i a l'Àsia, va ser directament annexionat; Cuba, el més proper al territori continental dels Estats Units, va passar a ser un protectorat de fet, una situació que es perllongaria fins el 1959; i Filipines es va convertir en la primera i en la darrera colònia de la Història dels Estats Units. Els filipins, que en cap moment s'havien plantejat passa a formar part de l'esfera de poder d'una altra potència, van girar les armes contra els nousvinguts. La repressió va ser brutal, molt més que la que havien pogut exercir els espanyols, entre d'altres coses perquè els mitjans que els nord-americans van emprar van ser els d'una potència moderna i no els d'un país en caiguda lliure com era Espanya. L'antic poder antiimperialista convertit ara en el pitjor dels imperialistes....

No vull allargar-me en aquesta panoràmica del món de finals del segle XIX. El que voldria assenyalar, si m'ho permeten, és que totes aquestes polítiques, que, sens dubte, ens semblen de molta volada, molt elevades, molt per sobre dels interessos i de l'atenció de la majoria de la gent eren, en aquell moment, perfectament populars i assumides. Els països que se sentien potències, alguns amb raó, d'altres amb un cert grau d'al·lucinació sens dubte, vivien amarats en aquesta projecció exterior on, com a mínim, es barrejaven tres categories d'humans: Nosaltres; els altres que s'assemblen a nosaltres però no són nosaltres; i els que ni són nosaltres, ni s'assemblen i no tenen dret a res. Aquests darrers, ja s'ho imaginem, eren els habitants del Tercer Món –un concepte de la segona meitat del segle XXI, per tant, extemporani en aquest relat-. Com passa sovint, aquests éssers estranys eren especialment fascinants, per exòtics. De vegades feien molta por, de vegades se'ls menystenia, de vegades se'ls admirava per la seva barbàrie, tan allunyada de la presumpta civilització occidental o, com a mínim, metropolitana. Entre aquests, Eduard Toda es va sentir còmode. Com molts altres occidentals, fill d'un entorn privilegiat, va viure aquest exotisme dels altres d'una manera ben pròpia. Crec reconèixer en Toda un procés de maduració que es produeix per la llarga estada d'anys a la Xina i que es consolidarà del tot a Egipte. Els altres són estranys, sens dubte, però són interessants, tenen moltes coses a dir i Toda els escolta, ho reflexiona i ho difon.

Toda amb la seva maleta canvia de rumb quan es fa més gran. Dels països orientals o, simplement d'un entorn del tot aliè, passa a conèixer, explorar i viure versions més o menys diferents de la societat que l'ha format. Cerdanya, Alemanya, Rússia, Anglaterra... La maleta de Toda s'omple d'enganxines d'hotels de noms coneguts, de noms occidentals, de noms que ja coneixem. Toda, sospito, s'hagués entès amb una dona una mica posterior però que també va mostrar el mateix esperit curiós, sempre occidental, de mirar cap enfora fascinant-se constantment pel que era propi. Aquesta dona era l'escriptora anglesa Agatha Christie i penso que, amb en Toda, haguessin fet molt bona parella....

Enric Calpena

2016